

Психолого-педагогічні засади духовності в контексті персонологічних уявлень про людину

Сучасний політичний, соціально-економічний стан України, який суттєво впливає на становлення та розвиток національної системи освіти, вимагає звернення до духовності як визначальної особистісної якості людини, що характеризує її життєвий простір, професійну і громадську діяльність, перспективи на майбутнє. Демонстрація релігійних, політичних, культурних, мовних відмінностей громадян нашої держави часто набуває ознак деструктивності, що суперечить загальнолюдським гуманістичним нормам співіснування різних суб'єктів соціуму (держави, освіти, інших соціальних інститутів та людини). Домінування протягом досить тривалого часу предметного, а не процесуального, мотиваційного характеру навчання в українській системі освіти негативно вплинуло, на наше глибоке переконання, на забезпечення якісних змін в інтелектуальній, емоційній, вольовій та дієво-практичній, духовній сфері особистості. Загострення сучасної політичної кризи ґрунтується на слабкому усвідомленні індивідумом власної значущості у розбудові країни, відповідальності за її та своє майбутнє тощо.

Зазначене, на нашу думку, вимагає:

- вивчення особистості з точки зору особливого підрозділу в структурі академічної психології – персонології (від. англ. *personality* – особистість, індивідуальність) як дисципліни, що закладає фундамент для кращого розуміння людської індивідуальності шляхом використання різноманітних дослідницьких стратегій;
- окреслення поняття "особистість" як основної категорії в педагогіці та психології;
- визначення рівнів, на яких можливо здійснювати діагностичну, консультативну та корекційну роботу з різними суб'єктами навчання та

професійної підготовки, а саме: *психофізичного*, що визначається сформованістю компонентів, які складають внутрішню фізіологічну та психофізичну основу систем особистості, що розвивається; *індивідуально-психологічного*, який характеризує розвиток основних психологічних систем (пізнавальної, емоційної, вольової) людини; *особистісного*, що виражає специфічні особливості суб'єкта як цілісної системи, його відмінність від інших аналогічних на певному етапі розвитку; *мікрогрупового*, що окреслює особливості суб'єкт-суб'єктної взаємодії; *соціального*, який визначає форми взаємодії суб'єкта з більш широкими соціальними об'єднаннями і суспільством загалом [1, с 7].

Звернемося до визначення сутності категорії особистості, яке формувалося, певним чином, всупереч домінуючій у радянській психологічній думці ідеї, що вона не є цілісністю, обумовленою генетично, виходячи з міркувань, що особистістю, не народжуються, особистістю стають [2].

Прихильники гуманістичної теорії навчання, не погоджуючись з таким тлумачення, звертаються до досліджень персонології (особливо її гуманістичного напрям), здобутки якої є визначальними для окреслення феномена духовності. Аналіз положень теорії особистості був здійснений нами під кутом їх значущості для визначення основних принципів і умов становлення духовної сфери особистості.

Звертаючись до наукових поглядів Карла Роджерса, можна стверджувати, що його тлумачення особистості в термінах самості визначає її як організовану, довготривалу, що суб'єктивно сприймається, сутність, яка складає серцевину власних переживань, „кожна людина – острів всередині себе” [3, с. 60]. На думку видатного науковця позитивно налаштована людина здатна управляти не лише своїми емоціями та вчинками, але і несе природний потенціал творити добро, удосконалюючи суспільство і себе.

Гордон Олпорт вважав особистість відкритою системою, розвиток якої здійснюється у взаємозв'язку, взаємодії людини з іншими людьми і світом [4, с. 88]. Виходячи з цього положення, можна дійти висновку про взаємозумовленість духовного начала людини і соціуму, який має здатність трансформуватися під впливом діяльності його суб'єкта у визначеному напрямі.

Ерік Еріксона висунув положення про „ідентичність особистості” як головну властивість людини, що виявляється у її центрованості на собі, в ототожненні з соціальною групою та оточенням, у визначенні цінності людини та її соціальної ролі [5], яка реалізується протягом життя, проходячи крізь психосоціальні кризи. Особливо актуальним сьогодні можна вважати твердження, що особистість та її духовна сфера є результатом подолання цих криз.

Джордж Келл розглядав особистість як притаманний кожному індивіду унікальний спосіб усвідомлення життєвого досвіду. Реймонд Кеттел запропонував концепцію особистості, в основі якої поняття про ядро особистісної структури, що утворюється основними вихідними рисами. Альберт Бандура визначав особистість як складне утворення безперервного взаємовпливу індивіда, поведінки і ситуації. [6:23].

Проаналізувавши ці визначення категорії особистості в контексті визначення сутності її духовної сфери, можна зробити висновок, що у першій їх більшості :

- підкреслюється значущості індивідуальності або індивідуальних якостей та відмінностей, що визначають духовність особистості, завдяки яким людина відрізняється від усіх інших;
- особистість представляється у вигляді гіпотетичної структури або організації, як абстракція, на підставі висновків, отриманих у результаті спостереження за поведінкою людини, в якій виявляються її особистісні якості щодо реагування на добро і зло, гуманне і те, що суперечить йому і т.і.;

- підкреслюється важливість розгляду категорії особистості у співвідношенні з життєвою історією індивідуума або перспективами розвитку всіх його сфер, де визначаючою є духовна;
- в еволюційному процесі характеризуються моральні якості суб'єкта, на які впливають внутрішні та зовнішні чинники, включаючи генетичну, біологічну схильність, соціальний досвід і обставини динамічного навколишнього середовища, що часто суперечить загальнолюдським нормам співіснування;
- особистість представлена тими характеристиками, які "відповідають" за стійкі форми поведінки, що забезпечує почуття неперервності у часі та просторі;
- у вивченні особистості дослідники спираються на принципи, що дають змогу зрозуміти людину як інтегроване ціле, в якому сприйняття залежить від навчання, як навчання пов'язане з мотивацією, як мотивація співвідноситься з розвитком і т.д. [6:25]

Отже, до поняття "особистість" персонологія включила зовнішній, соціальний образ, якого набуває індивідуальність, коли виконує певні соціальні ролі, суспільне обличчя, звернене до оточуючих і поєднання найбільш яскравих і помітних характеристик індивідуальності, до яких віднесемо, насамперед, її духовність.

Розглянемо деякі напрями теорії особистості, які, на нашу думку, значно вплинули на визначення феномена духовності на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної теорії та практики. До таких віднесемо: психодинамічний (З.Фрейд); феноменологічний (К. Роджерс), соціально-когнітивний (А. Бандура та Дж. Роттер) гуманістичний (Е.Фромм, А.Маслоу). Цікавим у контексті досліджуваної проблеми вважаємо індивідуальну (А.Адлер), налітичну (К.Юнг), диспозиційну (Г. Олопорт) теорії особистості.

Теоретичним підґрунтям усіх персонологічних концепцій, що отримали розвиток у XX-XXI столітті, можна вважати психодинамічний напрям теорії

особистості, засновник якого З.Фрейд створив концептуальну модель психічного життя та ввів в анатомію особистості три основних структури: Ід, Его і Суперего. Таке трискладове ділення особистості відоме як структурна модель психічного життя, хоча вчений вважав, що ці складові варто розглядати як певні процеси, а не як особливі "структури" особистості. Згідно з теорією З.Фрейда мотивація будь-якої діяльності людини ґрунтується виключно на енергії збудження, що визначається її тілесними потребами, основна кількість психічної енергії, що виробляється організмом, спрямовується на розумову діяльність. Ця теорія практично виключає духовну складову особистості, її значення у розвитку та життєдіяльності людини. Але результатом її перегляду, попередником гуманістичної психології, можна вважати індивідуальну теорію особистості Альфреда Адлера, провідні положення якої стали передумовами нашого концептуального розуміння обставин розвитку духовної сфери особистості.

Значущим для вирішення проблеми визначення психолого-педагогічних засад духовності в контексті персонологічних уявлень про людину є тлумачення категорії «творча сила» як визначальної риси людини, усвідомленої активності особистості та її свободи, що впливає на кожную грань людського досвіду (пам'ять, уява, фантазія, мрія тощо) і забезпечує можливість керувати власним життям, відчувати моральну відповідальність за наслідки своїх дій. "Творче "Я" формується, на думку А.Адлера, під впливом творчих здібностей особистості, яка народжується з унікальними генетичними можливостями і швидко набуває власного соціального досвіду. Цей процес, а також поведінка людини, яка має відповідати загальнолюдським нормам, зумовлюється соціальним контекстом, отже сутність природи людини можна досягнути тільки через розуміння соціальних відносин співробітництва, які, по суті, є продуктивними і вимагають від людини реалізації виключно позитивних особистісних якостей. Долучаємося до міркувань видатного персонолога щодо визначення категорії стилю життя "життєвого плану", що включає унікальне поєднання духовних рис, способу

життя, поведінки та звичок, які створюють неповторну картину існування індивіда, що звучить в адлерівській концепції "Я" як чітке переконання, що люди є господарями власної долі. Розвиток сфери духовності, на нашу думку, пов'язаний з утвердження ідеї визначеного для кожної особистості *енергетичного рівня*, який устанавлюється в дитинстві, вар'юється у різних людей від активності до апатичності, відіграє як конструктивну, так і деструктивну роль тільки в поєднанні з соціальним інтересом. (Вислів "соціальний інтерес" походить від німецького неологізму *Gemeinschaftsgefühl* – терміна, значення якого не можна передати дослівно, означає щось на зразок "соціального почуття", "почуття спільності" або "почуття солідарності", членства в людському суспільстві, почуття ідентифікації з людством, схожості з кожним представником людської раси) [6, С 166-167]. Отже, можна стверджувати, що індивідуальна психологія Альфреда Адлера стверджує ідею духовної гармонії, об'єднання і співробітництва людини і суспільства, для якої неприродним є стан конфлікту. Особливо актуально ця думка звучить сьогодні на тлі подій протистояння держав і людей, що є її громадянами.

Звертаючись до аналітичної теорії особистості, репрезентованої у нашому дослідженні поглядами Карла Густава Юнга, окреслимо значущість таких положень, як: індивід мотивований інтрапсихічними силами і образами, походження яких знаходиться у глибинах історії еволюції. Це природжене несвідоме містить і *духовний матеріал*, який має глибоке коріння і пояснює притаманне всьому людству прагнення до творчого самовираження і моральної досконалості.

Важливим для розуміння психолого-педагогічних засад духовності у теорії К.Юнга є положення про розвиток кожної людини як унікального явища, що триває протягом життя і включає еволюціонуючий процес *індивідуалізації та інтеграції* багатьох внутрішньо протидіючих особистісних сил і тенденцій. Цей процес передбачає у завершальному вираженні свідому реалізацію людиною своєї *унікальної психічної реальності*,

повний розвиток всіх сфер особистості. Завдяки цьому вивільнюється енергія, необхідна для забезпечення *особистісного росту*. Результат здійснення індивідуалізації, К.Юнг називав *самореалізацією* і визначав її як завершальну стадію розвитку особистості, що може бути притаманна тільки здібним, високоосвіченим, моральним, позитивним людям, здатним не тільки адаптуватися у життєвому просторі, але й трансформувати його, створюючи певне продуктивне для розвитку всіх сфер особистості середовище.

Актуальними з точки зору проблеми, що нами розглядається, є погляди представників гуманістичної теорії особистості. Так, Еріх Фромм пояснював поведінку людини у контексті потреби, що існує у конкретний момент історії, а особистість визначав продуктом динамічної взаємодії між вродженими потребами і тиском соціальних норм [7.]. Провідними положеннями його гуманістичної теорії особистості, яка визначає психолого-педагогічні засади духовності, вважаємо: визнання автономності та унікальності кожної людини, яка не втрачає почуття єдності з іншими людьми та суспільством; визначення категорії *позитивної свободи*, досягнення якої вимагає спонтанної життєвої активності; тлумачення закладених у природі людини унікальних екзистенційних потреб, які не мають нічого спільного з соціальними й агресивними інстинктами; визначення сутності конфлікту між прагненням свободи і безпеки як могутньої мотиваційної сили життєдіяльності.

Розглядаючи особистість як динамічну організацію конкретних психофізичних систем індивіда, котрі визначають характерну для нього поведінку і мислення, Г.Олпорт (диспозиційна теорія особистості) доводить, що така динамічна організація підтверджує положення про постійну еволюцію і зміну поведінки людини. *Концепція рис особистості* у теорії Г.Олпорта розглядає *особистість* як таке, що включає єдність, структуру і інтеграцію всіх аспектів індивідуальності, що, в свою чергу, визначає своєрідність самої особистості. Як і Е.Еріксон в його концепції еґо-індетичності, Г.Олпорт вважав, що реалізація прагнення до самовдосконалення вимагає узагальненого почуття самості – пізнання самого

себе, що стоїть над всіма іншими, синтезує їх, є суб'єктивною стороною "Я", яка усвідомлює об'єктивне "Я", співвідноситься з унікальною здатністю людини до самопізнання і самоусвідомлення власного «Я», його духовного начала.

Наші погляди у визначенні психолого-педагогічних основ духовності ґрунтуються також на теоретичних положеннях соціально-когнітивного напрямку теорії особистості, представниками якого є Альберт Бандура та Джуліан Роттер. Йдеться, насамперед, про пояснення, тлумачення поведінки людини в контексті складних взаємодій між внутрішніми явищами (віра, очікування, самосприйняття) і чинниками оточення. Характерною рисою соціально-когнітивної теорії є також положення про видатну роль унікальної здібності людини до саморегуляції, яка включає духовну сферу особистості, розглядається як здатність здійснювати певний вплив на власну поведінку.

Вагомий внесок у сучасне розуміння основ духовності особистості вніс представник когнітивного напрямку Джордж Келлі, який надавав особливого значення когнітивним процесам як основній рисі функціонування людини. Відповідно до його теоретичної системи, яка отримала назву *психології особистісних конструктів*, людина по суті – вчений, дослідник, який прагне зрозуміти, інтерпретувати, передбачати і контролювати світ своїх особистих переживань для того, щоб ефективно взаємодіяти з ними.

Резюмуючи вищесказане, можна стверджувати, що теоретичні напрямки персонології часто класифікуються в термінах трьох основних категорій: перша – психоаналіз – представляє людину як істоту з інстинктивними і інтрапсихічними конфліктами; другий напрямок в психології особистості – біхевіоризм – визначає людину як слухняну і пасивну жертву середовища, Наприклад Скіннер, розглядає наuczіння і досвід в якості головних фундаментальних блоків того, що ми визначаємо як особистість.

Гуманістична психологія – третій і самий новий напрям в персонології – пропонує протилежне тлумачення самої природи людини, що ґрунтується

на твердженні про інтенціальну позитивність і здатність до самовдосконалення. Наша власні міркування щодо психолого-педагогічних основ духовності ґрунтуються на ідеї гуманістичної психології і визнанні сутності людини, як такої, що постійно рухається у напрямку духовного зростання, творчості і самодостатності. Така людина здатна вільно обирати і розвивати індивідуальний стиль життєдіяльності, відповідати за власні вчинки і поведінку, продукувати високоморальні відносини у суспільстві, гармонізуючи, таким чином, сферу життєдіяльності.

Подальші перспективи у визначенні психолого-педагогічних засад духовності вбачаємо в теоретичному аналізі екзистенціональних поглядів представників гуманістичної психології (вітчизняних та зарубіжних)

Список використаних джерел та літератури

1. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании. / Е.И. Рогов – Москва: «Владос», 1996. – 528 с. – С. 7
2. Леонтьев А.Н.. Деятельность. Сознание. Личность. / А.Н. Леонтьев. – М.: Политздат., 1977.
3. Рожерс К. Несколько важных открытий / К. Роджерс // Вестн. Моск. ун-та. – Сер.14. – Психология, 1990. – №2 . – С. 58-65.
4. Психологія: Підручник / [Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук та ін.]. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2000. – 558 с. – С. 88.
5. Эриксон Э. Юность и кризис: Пер. с англ. / Э. Эриксон. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.
6. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.
7. Фромм Э. Человек для себя. Пер. с англ. / Э. Фромм. – Мн.: Коллегиум, 1992.-253 с